

Розділ перший.
РЕЛІГІЄЗНАВСТВО І АТЕЇЗМ

1.1 Актуальні проблеми і перспективи релігієзнавчої науки України. До 25-річчя Відділення релігієзнавства (А. Колодний)

У своєму функціонуванні релігія виходить за межі своєї наявності лише в індивідуальній свідомості вірянина. Вона піддається доктринально-богословській та обрядово-культовій інтерпретації, через свої інституалізовані структури входить в різні сфери людської життєдіяльності, сакралізуючи їх. Тому предметом академічного релігієзнавства в широкому його аспекті є, окрім природи релігії, також її функціональність у великому конфесійному різноманітті. Академічність релігієзнавства – це не ворожість щодо релігії, не атеїзм, як дехто прагне її так витлумачувати. Особливістю академічного релігієзнавства є дотримання світоглядної нейтральності щодо релігії, певної рівновіддаленості щодо конфесій, толерантності до кожної з них, чого немає в богословському, конфесійно-заангажованому, а відтак ненауковому релігієзнавстві, немає і в так званому науковому атеїзмі.

В релігієзнавчому пізнанні, в процесі викладання релігієзнавства важливо:

1. уникнути богословської включеності в систему релігійного феномену і прагнення, скажемо так, вже з точки зору релігійної людини говорити про саму релігію. Тому священнослужитель не може бути світським релігієзнавцем, взагалі релігієзнавцем, бо ж, окрім своєї конфесії, не знає інші;

2. уникнути світського критицизму й нігілізму, коли релігійні вияви розглядаються як щось аномальне, навіть шкідливе для людського буття.

Ми виходимо з того, що академічне (світське) релігієзнавство мають загалом характеризувати такі риси, як об'єктивність, світоглядний плюралізм, позаконфесійність, історизм, відкритість, системність.

Вирішення питання структурованості релігієзнавства, як це ми показали у нашій колективній монографії «Дисциплінарне релігієзнавство» (К., 2010), перебуває у прямому зв'язку із визначенням його предмета і зумовлене передусім складною функціональністю релігії, відмінністю теоретичного цілепокладання різних релігієзнавчих дисциплін. На нашу думку, питання структурованості релігієзнавства на окремі його дисципліни і визначення змістовного наповнення кожної з них можна вирішити шляхом використання принципу суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин. При цьому в ролі суб'єкта цих відносин постає або релігійна людина, або ж релігійна спільнота. Відтак релігієзнавчі

дисципліни своїм обсягом покликані відтворити насамперед все різноманіття форм буття релігійної людини і релігійних спільнот у їх відношенні з надприродним і окремими сферами довкілля.

Головна специфіка релігієзнавства (на відміну від вивчення релігійних явищ окремими науками) полягає в тому, що воно *вивчає релігію як ціле*, в її сутності й органічній сукупності всіх її складових і функцій, а *не в цілому*, що роблять практично всі гуманітарні науки разом взяті. При цьому релігія постає для релігієзнавця не як статичне, а як динамічне явище. Відтак (повторюся) предметом релігієзнавства є, коротко кажучи, функціонуюча релігія в її сутнісному вияві, а це функціонування відбувається через взаємодію і взаємовпливи всіх її складових.

Однак хоча зауважити на тому, що кожна наука вивчає певні закономірності, має свій понятійно-категоріальний апарат. Чи визначилися ми в цьому? Ні. Ось це і є однією з актуальних тем наших ближніх досліджень. Те релігієзнавство, яке ми викладаємо у вузах, судячи з наявної у нас вже чисельної підручкової літератури, є скоріше конфесійно-інформативним, ніж, власне, науковим. Одні й ті ж положення з приводу феномену релігії, її структури і функцій, історії та конфесійних визначеностей, якими оперували викладачі курсу з наукового атеїзму, повторюються нині в курсі з релігієзнавства, але вже без опійних оцінок, інформативно. Визнаю тут, що більш творчими у визначенні структури і змісту загального релігієзнавства є російські автори, зокрема С. Самігін, А. Солдатов, П. Гуревич та М. Писманік, казахський А. Артем'єв та ін. Та й наш підручник «Академічне релігієзнавство» за своєю структурою нестандартний, творчим є також підручник П. Яроцького.

У нас ще є релігієзнавці, які з певним апломбом непереवेशеності свого рівня пізнань релігійних феноменів переживуть те, що говорили науковці минулих століть або що говорять про релігію нинішні наші колеги на Заході і вважають, що цим розвивають релігієзнавчу науку України. Але це далеко не так. Спілкуючись із зарубіжними дослідниками релігії під час своїх неодноразових поїздок за кордон на наукові конференції, я переконався в тому, що тут ми маємо справу скоріше із створеними ними якимись новими умоглядними конструктами, новими, витвореними ними, умоглядними поняттями з осягнення релігійних феноменів, а не з власне дійсним науковим аналізом багатоманіття сучасних релігійних явищ і процесів. Це ж має місце тому, що реальний об'єкт нашої дослідницької уваги – жива сьогоднішня релігія і релігійність – існує по суті поза ними, вони з нею (навіть так, як ми) не контактують, не мають включеного безпосереднього спілкування. Маємо мислення наздогадки, судження-міркування, а не теоретичне осягнення об'єкту на основі певної особисто сприйнятої емпіричної бази, «польових досліджень», як це йменує О. Недавнія.

Запитаємо: чи часто наш сьогоднішній релігієзнавець буває в храмах і молитовних будинках різних конфесій, чи читає (навіть знає) він нині

багатий видрук різноконфесійної літератури і періодики, «електронне релігієзнавство», чи регулярно він слухає радіо- і дивиться телепередачі з релігійної тематики, веде бесіди з богословами, релігійними діячами, просто віруючими різних конфесій? Ні й ні. Мене страшить те, що релігієзнавство у нас розвивається як якась «наука в собі». Наші релігієзнавці (зокрема, аспіранти і молоді пошуківці) працюють в рамках наявних вже професійних видруків (паперових й інтернетних), дискутують один з одним, розвивають чи завивають один одного, не рахуючись навіть з тим, що, крім академічного (світського), є ще й богословське релігієзнавство. То ж я закликаю (і ми в себе у Відділенні релігієзнавства ІФ НАНУ в цьому плані працюємо) до творчої співпраці академічних і богословських релігієзнавців, до здолання релігієзнавства як науки-в-собі, відходу від цитатного, інтернетного, пустословного і умоглядного релігієзнавства і переходу до релігієзнавства, яке ґрунтується на знанні релігійних феноменів в їх нинішніх богословських, обрядових та організаційних виявах, до того ж не заочному, а реальному. В нашу Бібліотеку релігієзнавця вже протягом десь 15 років надходить, окрім релігійних книжкових видань, десь до 40 релігійних періодичних видань, які можуть слугувати емпірією при написанні дисертаційних робіт. Вони лежать незапрошеними.

Визнано і колегами із зарубіжжя, що саме українські релігієзнавці – спочатку в житті, а тепер і в дослідженнях – започаткували нову сферу релігієзнавства – практичне. Наші дослідження зорієнтовані не на нові умоглядні словоплетива щодо релігійних феноменів, яких багато можна назбирати на сайтах Інтернету. Вони направлені насамперед на вивчення процесів оприсутнення релігії в суспільстві, від якого вона аж ніяк не відокремлена, хоч і відокремлена від держави. Кожний віруючий, як і будь-яка релігійна інституція, водночас є і не від світу цього і в цьому світі. Ось тут якраз і пролягає та межа, яка різнить теоретичне і практичне релігієзнавство. Останнє, власне, й покликане відтворити реальні шляхи входження віруючого і релігійних інституцій у світ. Це передбачає дослідження шляхів цього входження насамперед через взаємодію сакральних (церковних) і світських інституцій (в т.ч. й з державою), через перебирання на себе рядом релігійних організацій світських форм діяльності, через міжконфесійну взаємодію, а не протистояння, через підключення до вирішення складних проблем нинішнього українського соціуму, до різних міжнародних релігійних спільнот тощо. Згадаймо принагідно про включеність багатьох конфесій країни, а це УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, українські і німецькі лютерани, ХВС-п'ятидесятники, рунвіри та ін., в майданівські події на стороні борців за українську Україну.

Не рахуватися з тим, що в наш час відбувається зміщення інтенцій осмислення релігійних явищ, зміна тематичних і концептуальних орієнтацій релігійних спільнот, ми не можемо.

Вже відходить в минуле те бачення релігії, яке сформувалося в епоху модерну. Релігія сама визнає вже якусь свою непотрібність, незапрошеність. Сьогоднішній віруючий виштовхує її на окраїни свого життя і свідомості. Він розміщує її ще у своєму побуті – домашньому і почасти громадському, а в інші сфери – її просто не допускає, бо ж не знаходить їй там місця. Нині домінує не вертикальне, а горизонтальне богобачення, при якому Бог вірянином включається в контекст свого життя, а сам він при цьому постає як співпрацівник Бога на Божій ниві.

Але справа не тільки в тому, що сьогоднішній віруючий нині переважно невоцерковлений. Визнаємо, що він дотримується переважно етикету своєї релігії, а не її етики. Визнаємо і те, що значною мірою вже не працюють Заповіді Мойсея у своїх установах не красти, не вбивати, не чинити перелюб, не посягати на майно ближнього та ін. В наш час порушено також довіру до науки, бо ж маємо процвітання позавірсповідної містики, окультизму, іншого духовного хламу. Проте це є також релігійність. Вона не є традиційною, але вона стає масовою, базуючись на різних повір'ях і забобонстві, широкій пропаганді цього нашими ЗМІ. Ця релігійність також покликає нас на її вивчення

Народ в масі своїй вже перестав вірити в якесь заступництво і допомогу історичних Церков. І якщо віруючі старшого віку із-за традиції, просто звички ще відвідують їхні храми, то віруюча молодь значною кількістю пішла до харизматів, де знаходить сучасні засоби і для спілкування, і для збагачення своїх пізнавальних інтересів, і для задоволення своїх художніх потреб в нових формах. У будь-якому разі, вона не сліпа і бездіяльна маса глядачів (як у храмі традиційної конфесії), а активна спільнота релігійного життя. То ж епоха постмодерну вимагає вивільнення від якихось стандартних, віками усталених форм боговшанування. Вона актуалізує питання творчого богомисля і богодіяння. Церква, якщо вона хоче бути «запрошеною», має у відповідних формах відповідати на ці виклики часу.

Для практичного релігієзнавства однією із вихідних його категорій постає саме категорія свободи совісті. Ця свобода сама по собі є безумовною і абсолютною. Вона постає як практичне апріорі. Лише така свобода, а ми її всіляко прагнемо утвердити в українському соціумі і в цьому виявляється наше діяння як практичних релігієзнавців, виступає не як щось зовнішнє, нав'язане особистості, а як щось внутрішнє, трансцендентне, само собою зрозуміле.

Формуючи дійсне розуміння свободи совісті, ми цим прагнемо спонукати кожного віруючого, незважаючи на його конфесійну належність, піднятися над собою, своєю релігійною заангажованістю, по-іншому прочитати ті відомі всім слова з Біблії, коли Бог засвідчує, що єдиною його ознакою є лише те, що він Є, тобто просто проголошує своє буття. А якщо це так, то тоді будь-який конфесійний поділ, будь-яке обрядове оформлення релігії – не від Бога, а від людини. То чого ж

із-за цього, наголошуємо ми конфесіям, вступати в якісь битви і конфесійні протистояння.

Я вважаю безумовною заслугою нашого релігієзнавства те, що нам разом з колишнім Держком/держдепартаментом релігії вдалося утвердити в країні загалом толерантні міжконфесійні відносини, налагодити порозуміння між державою і конфесійними спільнотами. Це – наш здобуток. Тематика свободи совісті є у нас однією із визначальних. Їй у нас було присвячено біля 30 великих міжнародних наукових конференцій, які відвідало загалом більше сотні зарубіжних науковців і практиків. Вже видрукувано 18 чисел щорічника «Релігійна свобода», біля 30 колективних монографій і збірників з цієї тематики.

Відділення релігієзнавства було утворене Президією Національної Академії наук України на автономних засадах у структурі Інституту філософії 25 років тому – в липні 1991 року – з відділами філософії релігії, її історії і соціології. Наша робота – це насамперед виконання планових і понадпланових тем (а їх було більше тридцяти), написання книг (маємо, не рахуючи статей, біля двохсот монографічних, збірникових, підручникових і брошурних видруків). На днях вийшли у світ дві колективні наші монографії «Релігія в контексті суспільної свідомості» та «Інституалізаційні процеси в конфесійному житті світу й України» за науковою редакцією автора цієї статті. Великий резонанс в Україні і світі мала у нас і в зарубіжжі підготовлена за редакцією Л. Филипович, О. Горкуша та В. Титаренко книга «Церква і Майдан: хроніка подій та експертна оцінка», а також звинувачувальна московського агресора праця «Русский мир» патріарха Кирила не для України».

До речі, новими нашими плановими темами є «Релігійний феномен у змінах його структурних складових і перспектив десакралізації» (2015-2017 рр.) та «Трансформація соціальних функцій релігії і їх коригування за умов глобалізації, постмодерну і секуляризації» (2015-2016 рр.). Бажаючи можуть прилучитися до їх виконання.

Щорічно, окрім цього, ми подаємо у різні інституції 10-15 різних науково-експертних матеріалів. Нині ми працюємо над проблемою участі релігійних спільнот у контексті національної безпеки. Цьому присвячені ті круглі столи, які ми проводимо з певними конфесіями. Готуємо і передаємо до Служби безпеки України наші експертні матеріали щодо діяльності в Україні різних конфесійних спільнот. Так, в 2015 році нами було проведено Круглий стіл з теми «Православ'я і національна безпека», один присвятили ісламу. Деякі із цих експертних матеріалів ми видрукували в цьому числі «Українського релігієзнавства».

Вважаємо не тільки важливим, а й необхідним відродження в 2016-2017 роках роботи наявних в недалекому минулому науково-методичних рад з релігієзнавства, які були при Адміністрації Президента, Департаменті у справах релігії і національностей, при Службі безпеки України, при Міносвіти.

Практичне релігієзнавство актуалізує не лише питання функціональності релігії, а й її цінності. Проблема аксіології релігії, її етичних норм у їхньому взаємозв'язку із соціальним станом людини є важливою для нього. Актуальним для нього є й питання суб'єкта релігійної діяльності. І тут ми працюємо над тим, як підняти рівень гуманітарної освіченості духовенства, як донести до нього здобутки не тільки релігієзнавчої, а й всієї науки. Священик і пастор мають бути не служителями культів, а насамперед душпастирями, особливо нині, коли дехто з них перебирає на себе функції капеланів. Це вимагає від них не лише глибокої освіченості, а й знання психології особистості, її життєвих запитів та інтересів.

Не стану далі говорити тут про проблеми практичного релігієзнавства, але зауважу, що лише вихід нашого фаху в практичну сферу засвідчить його потрібність як навчальної дисципліни, вивільнить його від тієї кризи, яку воно переживає. Цю кризу релігієзнавства я вбачаю в наступному:

1. Наявне відмежування релігієзнавства як науки від релігієзнавства як навчальної дисципліни, а відтак тематична й змістовна закостенілість останньої.

2. Сформувалася певна непорушна окресленість (завершеність) тематичного поля релігієзнавства, яке є у своїй структурній основі певним запозиченням із колишнього курсу наукового атеїзму, що слід долати. Росіяни у своїх видрукуваних ними підручниках це фактично вже здолали, у нас же виходять і перевидаються з року в рік підручники із усталеними темами колишніх підручників з наукового атеїзму.

3. Наявна відстороненість при викладанні курсу від релігієзнавчого аналізу протистояння різних думок, різних позицій (в т.ч. й вільнодумчих) на феномен релігії.

4. Має місце певна заангажованість дослідників і педагогів лише на християнстві й перенесення його особливостей як релігії на релігійний феномен взагалі, на всі конфесійні вияви релігійності.

5. Релігієзнавство розвивається як наука-в-собі, бо ж, замість вивчення реальних процесів релігійного життя, дослідники копірсаються (переважно через сайти Інтернету) в думках і судженнях своїх колег минулого часу і сьогодення. Релігієзнавство відтак постає в стані загнанного у глухий кут ізоляції від реальної нинішньої релігійної дійсності, постає своєрідною релігієзнавчою маніловщиною.

6. Маємо домінування в релігієзнавчих виданнях і дослідженнях висновків і описань авторів минулого (Тейлор, Фрезер, Леві-Брюль, Мюллер та ін.). Наявне користування в наукових висновках і викладанні навіть ілюстративним матеріалом з творів цих авторів.

7. В релігієзнавчу освітню (та й наукову) сферу прийшли ті, хто не має належної освіти з фаху, а відтак вони часто лише дискредитують і знецінюють релігієзнавство як науку і навчальну дисципліну, викладають

релігієзнавство, як загалом глибоко теоретичну дисципліну, в розважальних формах типу: а чи знаєте ви?

8. Маємо здрібнення і дублювання тематики наукових досліджень, втечу в дослідницькій роботі від актуальних проблем сьогодення у вивчення переважно проблем і подій історії релігії, історії духовності, навіть вивчення без знання відповідної мови релігій певних зарубіжних країн, їх функціональності там.

9. Наявна широка компіляція і плагіат матеріалів з Інтернету й подання їх як свого наукового здобутку без будь-яких посилань, переклад зарубіжних релігієзнавчих видань українською мовою і видрук їх вже за своїм прізвищем як своїх наукових праць чи навчальних посібників або хрестоматій. В такого «автора» нові підручники з'являються щопіврічно. І він чомусь, нехтуючи своїм авторитетом, не здогадується, що інші вловлюють його плагіатство, дивляться на нього як на пустишку, хоч він і має нібито багато публікацій і вагому посаду.

10. Українське релігієзнавство має визнані здобутки в дослідженнях з історії, політології та етнології релігії, християнської конфесіології, проблем суспільного буття релігії. Водночас у нас ще відсутні значимі наукові розробки з філософії і феноменології релігії, з історіософії, соціології і психології релігії.

Враховуючи те, що нині в Україні практично є одна академічна наукова установа з релігієзнавства – наше Відділення, яка не може своїм обмеженим штатом охопити всі актуальні проблеми релігієзнавчої науки, прагнемо вирішити це питання шляхом кооперації наукової роботи всіх науковців-релігієзнавців країни, зокрема вузівських, яких частіше в наявності у них по одному. Це передбачає створення при Українській Асоціації релігієзнавців тематичних дослідницьких груп із включенням до складу кожної з них науковців з різних наукових чи освітніх установ країни. Скажімо, будуть наукові тематичні групи з дослідження православ'я, католицизму, протестантизму, ісламу, нових релігійних течій, сучасної містики, історії християнства, історії релігії в Україні, історії релігієзнавчої і богословської думки, проблем свободи совісті тощо. Робота груп буде плануватися і виявлятиметься у проведенні десь раз в три роки тематичних конференцій, у виданні колективних монографій з їх проблематики. Можливо тут доречно повернутися до тієї тематичної спеціалізації обласних осередків Української Асоціації релігієзнавців, яку ми мали раніше.

Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ працює нині над тематикою можливих і бажаних дисертаційних досліджень, бо ж тепер вже часто пишуть про одне й те ж, але під іншими назвами і різними реченнями. Маємо дріб'язковість тематики, богословськість і неактуальність її. В цьому ми переконуємося, коли дізнаємося про те, які дисертації захищаються в низці поза нами корумповано утворених спецрад. Хоч у нас

і черги немає, і вартість захисту в 4-5 разів менша, ніж інде, але до нас не звертаються. Певне вимог наших бояться. Вони у нас явно більші, ніж до бакалаврських чи магістерських праць. Наша Рада має не одного-двох, а вісім лише своїх (а разом 20) докторів наук. Ми прагнемо добитися через ВАК обов'язкової реєстрації всіх дисертаційних тем в Координаційній Раді з релігієзнавства НАН України, яку очолює професор Петро Яроцький. Варто також узгодити вимоги кандидатського екзамену з релігієзнавства, а не зводити його запитальник до рівня знань рядового викладача з релігієзнавства, який часто сам не має відповідної релігієзнавчої освіти, свою «релігієзнавчу» освіченість виявляє на рівні «Закону Божого».

З метою налагодження координації роботи факультетів і кафедр релігієзнавства університетів країни доцільно було б провести в рамках Міносвіти нараду їх керівників. При цьому важливо було б на цій нараді розглянути і схвалити типову програму з курсу «Релігієзнавство», а також типовий план вузівської релігієзнавчої спеціалізації. Остання має формуватися не на основі можливостей читання тих чи інших релігієзнавчих курсів викладачами вузу, а з врахуванням структури релігієзнавства як науки, повноти його дисциплінарних виявів, конфесійного життя сьогодення.

Актуальним є також питання активного виходу українського релігієзнавства у широкий світовий ареал нашої науки. За роки цього століття наше Відділення має (використаю такий рахунок) біля двох сотень людиновиїздів за кордон в понад 20 країн зарубіжжя (лише в 2015 році ми були в США, Німеччині, Білорусі, Вірменії і Росії), до нас приїздили десь стільки ж зарубіжних гостей. Але бажано, щоб наше релігієзнавство презентували на різних зарубіжних наукових конференціях, релігійних форумах, в міжнародних релігієзнавчих інституціях не лише переважно співробітники цього Відділення, а й представники вузівської релігієзнавчої науки, не лише знані українські дослідники релігії, а й молоді науковці, які набуватимуть досвіду спілкування із колегами-релігієзнавцями з інших країн. Розумію, що перешкодою в такому спілкуванні є те, що ми в масі своїй не маємо належних коштів на такі поїздки, не володіємо англійською мовою. То ж давайте будемо відтепер приймати в аспірантуру тих, хто нею володіє вільно. В 2015 році ми взяли вже Мар'яну Татарчук, яка знає десь три іноземні.

Проблемним для нинішнього українського релігієзнавства є повернення статусу вибіркової, якщо не обов'язкової навчальної дисципліни в навчальних планах хоч би гуманітарної освіти, проведення бажаних для нашої науки соціологічних досліджень релігійності, проблем релігійного життя в країні. Із-за фінансових труднощів ми вже не можемо проводити визначені наукові конференції, видруковувати написані наукові праці, запрошувати до себе іноземців і самим відповідати на їх запрошення, виїздити в закордоння. Недостатня наша участь у виконанні грантових тем, тем по замовленню (в тому числі й офісів конфесій).

Бажано було б відродити ту творчу співпрацю, яку мало Відділення з кафедрою релігієзнавства Київського університету, інших вишів в першому п'ятнадцятиріччі років незалежності. Ми згадуємо те, як плідно співпрацювали з Ю. Калініним, А. Гудимою, А. Яртисем, М. Заковичем. Чому б нам не проводити щомісяця в Києві разом теоретико-інформаційний семінар із запрошенням на нього не лише знаних науковців, а й відомих релігійних діячів, богословів. Відділення відкрите для творчої співпраці, має договори на це із 5 університетами, приймає у себе вузівських релігієзнавців на наукове стажування, в цільову аспірантуру чи докторантуру, проводить зустрічі із студентами релігієзнавчої спеціалізації. Але в цьому зустрічаємо мало ініціатив з боку фахових кафедр.

Мені дещо незрозумілим є прагнення університетів, де з'явився один доктор з релігієзнавства, вже відкривати свою спецраду, більше того – релігієзнавчу спеціалізацію. У Києві вже маємо такі спеціалізації в чотирьох університетах. Створюючи спеціалізацію, думати треба над тим, де буде працювати фахівець з дипломом «релігієзнавець». Курс наш у вузах практично вже не викладається, а куди його ще можна прилаштувати. Хібащо десь в супермаркеті ... Скоріше варто вже й наявні спеціалізації переорієнтовувати на підготовку «менеджерів релігійного життя», а не викладача «релігієзнавства», яке із-за впровадження, як жартома кажуть, «оболонської системи навчання» практично вже зникло з навчальних планів. Думаю, що на підготовку для себе освіченого менеджера могли б відряджати своїх співробітників навіть офіси релігійних спільнот.

Будемо сподіватися, що нам пощастить здолати ті труднощі, які переживає нині наша наукова галузь, хоч загалом наші здобутки все ж виглядають значно вагомішими, ніж у наших колег з ближнього зарубіжжя. Ніхто там не має п'яти періодичних видань. У нас це зокрема «Релігійна свобода» і ваківське «Українське релігієзнавство», донедавна – «Релігійна панорама». Там не проводиться, як у нас, щороку з видруком матеріалів десятків наукових конференцій. Там не взяли за видрук багатотомної історії релігії своєї країни чи її релігієзнавчої енциклопедії. Ми це маємо. Вже видруковано десятитомник «Історія релігії в Україні». Готується до друку двохтомна «Українська Релігієзнавча Енциклопедія», «Атлас релігійного життя України». Видруковано трьохтомник «Релігія–Світ–Україна», у двох книгах «Релігієзнавство України», шість книг проекту «Мислителі Української діаспори». У Москві вийшов обсягом 103 д.а наш двохтомник «Религиоведение Украины». За двадцять років Відділенням релігієзнавства ІФ НАНУ видруковано більше 400 монографій, наукових збірників, часописів та брошур (не рахуючи видрукованих десь інде окремих статей), проведено біля двохсот конференцій, колоквиумів, Днів релігійної свободи.

Найвагоміший здобуток наш – це порівняно широкий вихід українського релігієзнавства в міжнародний релігієзнавчий простір. Ми співпрацюємо нині з чотирма міжнародними релігієзнавчими асоціаціями, виїздимо в ближнє і далеке зарубіжжя для участі в роботі наукових конференцій, парламентів релігій, обговорень в різних міжнародних інституціях проблем свободи буття релігії в суспільстві. На базі Відділення вже п'ять років діє Координаційна Рада з релігієзнавства країн Східної і Центральної Європи (координатори Л. Филипович та А. Арістова) .

Своїми успіхами ми завдячуємо насамперед наявному творчому ентузіазму наших науковців, постійним пошукам ними нових форм свого самовиявлення, налагодженню нами кооперації в роботі з вітчизняними і зарубіжними науковцями (із статусом почесних їх у нас вже по 12), завдяки нашій творчій співпраці із університетськими України і зарубіжжя, наявній ще можливості видруку своїх наукових здобутків. А насамперед – завдяки нашому релігієзнавчому патріотизму!

Сумна доля чекає Відділення релігієзнавства в 2016 році, на 25-му році його діяльності, коли постало питання нового скорочення (ледь на половину) його нині 16-штатного складу. Його до занепаду постійним, з року в рік зменшенням фінансування вів ініціатор його утворення О.Онищенко, який своєю атеїстичною активністю з волі Компартії в радянські роки відомий був в радянські роки кожній із конфесій. Це з «підтримки» Онищенка як академіка-секретаря Відділення історії, філософії і права НАНУ в останнє десятиліття нищилася наша інституція: з трьох відділів філософії релігії, історії релігії та соціології релігії й НДК з ісламознавства залишилось лише два – філософії релігії та історії релігії і практичного релігієзнавства із загальним скороченням нашого штату з 33 до 15.

Проте ми є патріотами свого фаху. Навіть вийшовши на пенсії, ми через нами утворену Українську Асоціацію релігієзнавців з підтримки наших друзів з України і закордоння продовжимо нашу діяльність і як теоретиків, і як практиків релігієзнавства.

1.2 Методологічні проблеми вивчення історії українського релігієзнавства (Дм. Горєвий)

Автор статті «Методологічні проблеми вивчення історії релігієзнавства в Україні» Дм. Горєвой радить звернутися до методологічних засад вивчення історії релігієзнавства в Україні. Пропонується вироблення критеріїв для ідентифікації: Кого можна вважати представником українського релігієзнавства? Коли можна стверджувати про утвердження українського релігієзнавства? Якими